

Александар Југовић*
Милица Луковић**

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА БЕСКУЋНИШТВА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Апстракт: Рад има за циљ анализу кључних етиолошких и феноменолошких карактеристика бескућништва. Бескућништво као растући социјални проблем данашњице није једнозначно схваћено ни унутар једног друштва. Постојање различитих дефиниција бескућништва условило је и постојање различитих типологија бескућника. Анализиране социјално-демографске карактеристике указују на то да бескућништво утиче на велики број људи, независно од пола и старости и да је условљено различитим догађајима. Бескућништво прати посебан начин и стил живота и вредносни систем који има елементе супкултуре. Као најтежи облик сиромаштва и социјалне искључености, бескућништво представља погодно тло за развој различитих облика девијантног понашања. Искушења и ризици који прате живот на улици, немогућност да се задовоље егзистенцијалне потребе на друштвено пожељан и легитиман начин, само су неки од разлога зашто бескућници чине поједине девијантне акте. Без истраживања и чињеничних упоришта није могуће креирати квалитетну социјалну политику, односно превенцију и интервенцију у односу на проблематику бескућништва.

Кључне речи: бескућништво, социјална искљученост, супкултура, друштвене девијације

Увод

Савремена друштва карактеришу бројне економске, социјалне, политичке, културне противречности. Последица ових противречности јесте пораст многих социјалних проблема (пре свих, сиромаштва) и њихових узрочно-последичних манифестација као што је то случај са бескућништвом. Бескућништво, најкраће речено, описује социјално стање људи када немају дом и стално место боравка. Бескућници нису у могућности да стекну и одрже сталан, сигуран и адекватан смештај.

О бескућништву се, често, у научној литератури пише у негативно-моралистичком духу: 1) као „социјално-патолошка појава“, где је спомињано као пратећи феномен „поремећаја понашања“ као што су скитња,

* Александар Југовић, ванредни професор на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, e-mail: alex7@eunet.rs

** Милица Луковић, демонстраторка на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, e-mail: lukovic.milica88@gmail.com

просјачење, алкохолизам, наркоманија, проституција; 2) као „морално извитоперење“ узроковано беспосличењем и нерадом. Овакав дискурс бескућништво сагледава кроз „патологизацију сиромаштва“.

У свим савременим друштвима можемо срести људе који спавају и бораве на улици, и којима је, симболично речено, „улица једини дом“. Велике промене у друштву последњих деценија (политичке, социјалне, економске, технолошке, породичне) условиле су и драматичан пораст броја људи који су постали бескућници. У укупном броју сиромашних у Европи удео бескућника је око 2,7 милиона. Процењује се да број бескућника широм света премашује једну милијарду. У свету сваки дан умире 50.000 људи, углавном деце и жена, као резултат екстремно лоших услова смештаја или неадекватних санитарних прилика. Алармантан број бескућника указује на потребу за брзим и ефикасним друштвеним реаговањем. Предуслов за то јесте схватање проблема бескућништва, не само као индивидуалног, већ и као друштвено-структуралног проблема.

Циљ овог рада јесте анализа неких битних феноменолошких и етиолошких карактеристика бескућништва.

Дефинисање бескућника и бескућништва – У научној литератури, као и у социјално-политичкој и законодавној пракси не постоји конзистентна дефиниција појма бескућништва, иако постоји општи консензус међу истраживачима да се оно односи на нешто више од „одсуства крова над главом“ (Varon, 2005). Бескућници су вишедимензионална социјално искључена и друштвено маргинализована популација. Они су хетерогени скуп људи који се повремено или трајно налази у стању тзв. ургентне социјалне потребе, егзистенцијалне кризе, комплексне рањивости и друштвене маргинализованости. У том скупу људи налазе се: ментални болесници; самци са ниским примањима; расељени радници; зависници од психоактивних супстанци; људи остали без имовине, стана или куће из различитих разлога; људи из социјално и/или психички „разорених“ породица; људи у личним емотивним и/или социјалним кризама; бивши затвореници и душевни болесници отпуштени из институција; жене жртве насиља у породици; делови избегличке/мигрантске популације, итд.

Како би се разумео сам појам бескућништва (*homelessness*), неопходно је објаснити однос између овог појма и појма дом (*home*). Термин дом је коришћен од стране више научних дисциплина (социологије, антропологије, психологије, архитектуре, историје, географије, филозофије) у дефинисању места или боравишта породица и група људи, земље и места рођења или уточишта од спољног света (DiNitto, 2005). Дом може бити

схваћен у физичком смислу (кућа, стан, институција), али се може разумети и као израз социјалног идентитета. У том оквиру појмови бескућништва и дома нису супротни, већ се налазе у динамичном и дијалектичком односу.

Дефинисање појма бескућништва отежано је чињеницом да различита друштва на различите социјално-политичке начине посматрају овај проблем. Зато дефиниција зависи од неколико фактора (Marpsat, 2005):

- *актера који сагледавају бескућништво*: невладине организације, влада, медији, грађани, сами бескућници;
- *интереса посматрања*: нпр. боље разумевање проблема у циљу његовог решавања, трагање за универзалном дефиницијом бескућништва, сензационалистички прикази медија;
- *истраживачких питања*: ко су бескућници, који су узроци бескућништва, каква је друштвена реакција на бескућништво;
- *метода у приступу*: теоријске анализе, квантитативни и квалитативни описи, итд.

Последњих година учињени су значајни напори у ЕУ у дефинисању бескућништва, као основи социјално-политичке праксе према овом социјалном проблему. Тако су дефинисани различити **облици бескућништва** који обухватају: спавање на отвореном и живот на улици; различите облике привременог смештаја; неадекватне услове становања; неповољне стамбене ситуације или ризик да се остане без стамбеног простора. Поједини аутори проширују појам бескућништва на оне људе који немају одговарајуће услове становања, изворе да закупе и плате стан или живе у нехигијенским и по здравље штетним условима, по правилу у пренатрпаним и неадекватним објектима (Милосављевић, 2003).

У 2009. години на Конференцији европских статистичара (Conference of European statistics – CES) Економске комисије Уједињених нација за Европу, која је одржана у Женеви, група експерата за попис становништва и домаћинства поделила је бескућнике у две велике групе:

- (а) *Примарни бескућници* (rooflessness). Ова категорија обухвата лица која живе на улицама, без било каквог склоништа;
- (б) *Секундарни бескућници*. У овој категорији се налазе лица која немају стално место боравка, која често мењају смештај (укључујући станове, склоништа и институције за бескућнике или друга места становања). Најкраће речено, то су она лица која живе у приватним становима, али без сталне адресе.

Аустралијски истраживач Чембрлен бескућништво дели на четири групе (Chamberlain, 1999):

- а) *примарно бескућништво*: људи без адекватног смештаја, као што су они који „спавају напољу“ или користе зграде, аутомобиле, железничке станице као склоништа;
- б) *секундарно бескућништво*: људи који често мењају смештај;
- в) *високо бескућништво*: људи који живе у кућама за заједнички смештај, где немају своје купатило и кухињу;
- г) *маргинално смештени*: људи који живе у стамбеним условима близу минималног стандарда.

Студија о мерењу бескућништва објављена од стране генералног директората за запошљавање и социјална питања (Directorate-General for Employment and Social Affairs) прецизира дефиницију бескућништва кроз шест категорија, узимајући у обзир препоруке CES-а (табела 1).

Табела 1. Дефиниција CES-а и студије о мерењу бескућништва

Категорије	Студија о мерењу бескућништва, 2007.	CES Препоруке 2006.
1	Људи који живе у суровим условима	Примарни бескућници
2	Људи у привременом смештају	Секундарни бескућници
3	Људи који живе у смештају за бескућнике	
4	Људи који живе у институцијама (који би требало да су отпуштени, али немају где да оду)	
5	Људи који живе у неконвенционалним становима због недостатка стана	
6	Бескућници који привремено живе са породицом и пријатељима (због недостатка стана)	

Типологија бескућништва – У литератури се могу срести различите класификације бескућништва које су засноване на дефиницијама овог

феномена. Основна класификацији полази од поделе на апсолутно и релативно бескућништво (Marpsat, 2005).

Апсолутно бескућништво се дефинише као ситуација у којој појединац или породица нема стан уопште или борави у привременом склоништу. То укључује оне који: живе у парковима; живе на улицама; живе у склоништима; живе у привременим објектима; налазе се у привременом смештају код пријатеља или родбине; живе у импровизованом склоништу (напуштеним аутомобилима, вагонима).

Релативно бескућништво представља ситуацију у којој домови људи не испуњавају основне стандарде. Ово укључује ситуације да кућа/стан: нема адекватну заштиту од непогода; нема приступ чистој води; налази се далеко од посла, школе, болнице што онемогућава образовање, лечење и запошљавање; не пружа осећање личне сигурности.

Европска федерација националних организација (FEANTSA)¹, које раде са бескућницима и које се залажу за права лица у ситуацији бескућништва, развила је типологију бескућништва и стамбене искључености, названу ETHOS, као средство за унапређење разумевања бескућништва у Европи. Развијена је 2005. године и користи се за различите намене – као оквир за дебату, за прикупљање података, за израду политика, за истраживање и праћење процеса и медије. ETHOS класификује бескућнике према четири стамбене животне ситуације: *без крова* (без било каквог склоништа, лица која живе на улици); *без куће* (у привременом смештају, у прихватним колективним центрима); *у несигурном становању* (нелегално, под претњом исељења, насиља); *у неодговарајућем становању* (у караванима и илегалним камповима, у неадекватним, импровизованим објектима, пренатрпаним становима).

ETHOS модел у објашњењу бескућништва заснован је на концептуалном разумевању појма „дом“ и укључује *физички, друштвени и законски* аспект адекватног, безбедног и сигурног становања. Физички аспект подразумева постојање простора у коме особа може живети. Друштвени (социјални) аспект односи се на могућност очувања приватности и уживања у друштвеним односима. Законски аспект означава законско право на одређени простор. На Европској конференцији о бескућништву, одржаној у Бриселу у децембру 2010. године, дошло се до закључка да ETHOS типологију треба усвојити широм ЕУ као стандардне мере бескућништва,

¹ ФЕАНТСА је скраћеница за Европску федерацију националних организација које раде са бескућницима (*Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri*).

наводећи да је бескућништво сложен, динамичан и диференциран процес са различитим узроцима и стратегијама његовог превладавања.

Узроци бескућништва – Узроци бескућништва су сложени и вишеструки. У већини случајева, у питању је интеракција између структуралних фактора, личних и породичних историја, као и индивидуалних карактеристика које доводе до бескућништва. Бескућништво је сложен феномен са великим бројем потенцијалних узрока који настају као последица нарушене интеракције између појединца и окружења (Ravenhil, 2008). Међу заступницима различитих теоријских погледа постоји подела на две групе: оне који у тумачењу узрока бескућништва полазе од друштва и његовог неадекватног функционисања, и оне који бескућништво схватају као последицу „личне мањкавости и патологије“.

Представници конзервативних схватања сматрају да је бескућништво резултат индивидуалних недостатака и личне патологије – „леђи“ или „луди“ (Tucker, 1991) или психичких поремећаја узрокованих тешким менталним болестима и болестима зависности (Ravenhil, 2008). Критичари овог приступа говоре о покушају психијатризације друштвених проблема, односно тумачења друштвеног живота као израза поремећеног субјективног живота појединца (Кецмановић, 2002).

Други приступ у објашњењу бескућништва јесте структурални. Заговорници овог приступа наводе како би у друштву без икаквих индивидуалних патологија бескућништво и даље постојало, јер нема довољно станова за све. Ово објашњавају коришћењем аналогije бескућништва као игре „врјући столица“² по којој оно настаје као последица структуралне неусклађености, одн. друштвених „правила игре“ у којој нема довољно „столица“ тј. станова за све. Представници либералистичких приступа сматрају да су бескућници ранији припадници радничке или средње класе који су изгубили своје шансе и прилике у тржишној и социјалној утакмици (Raskin, 1992). Неки аутори потпуно негирају утицај индивидуалних фактора. Рајнгахјм тврди да су индивидуалне дисфункције код бескућника, као што су алкохолизам, злоупотреба ПАС, криминал, насилничко понашање, чак и менталне болести условљене структуралним факторима (Ringheim, 1990).

Савремени модел у објашњењу бескућништва почива на идеји да структурални фактори дефинишу ризик, али да се лична историја поједин-

² Игра се састоји у трчању у ритму музике око групе столица, при чему увек има мање столица него играча. Када се музика заустави, играчи морају да седну, а онај који не нађе себи столицу испада из игре.

ца мора узети у обзир ради схватања ко ће заиста постати бескућник. Бескућништво по овом интегративном теоријском моделу погађа оне појединце/породице код којих постоји истовремено деловање обе групе фактора.

Социјално-демографска обележја бескућништва – Пописе бескућника је тешко направити због динамичке природе и критеријума за процену бескућништва. У западним земљама као што су САД, типичан бескућник је мушкарац, нежењен. Извештаји из Холандије показују да 80% бескућника чине мушкарци узраста између 18–65 година. Неки градови имају посебно висок проценат мушкараца у популацији бескућника, на пример, мушкарци чине 85% бескућника у Даблину (Koegel et al., 1996). Етничке мањине су такође заступљене у популацији бескућника. У таквим групама, два и по пута је већа вероватноћа да ће особа постати бескућник. У западним друштвима, просечна старост бескућника је око 35 година. Већина бескућника има завршену средњу школу, али међу њима постоје особе које су завршиле и факултет (Harvey, 1999). Типична слика бескућника, као средовечног мушкараца-самца, нагло је почела да бледи услед пораста броја деце, жена, па и читавих породица у популацији бескућника (Smith, 1999).

Када је у питању пол, могу се приметити значајне разлике између мушкараца и жена. Разлика се огледа у разлозима који су довели до бескућништва. Најчешћи разлог због кога жена постаје бескућник јесте насиље у породичном животу (Smith, 1999). Мушко бескућништво најчешће настаје услед губитка стана, развода брака, злоупотребе алкохола, коцкања. За разлику од мушкараца бескућника који су видљиви, јер најчешће спавају и проводе време на улицама и јавним просторима, жене најчешће траже скривена места за боравак (напуштени објекти, складишта) како би очувале ранији идентитет. Очување старог идентитета је за жене нарочито битно, с обзиром на негативну и изразито сексуализовану конотацију коју за собом повлачи слика жене на улици, тј. имплицитну претпоставку да је реч о проститутки.

Незванично се процењује да у Србији живи око 20.000 бескућника/ца, од којих је само у Београду око 2000, од чега 600 деце. У бескућнике не спадају само они који живе на улици, већ и сви који бораве у прихватилиштима и колективним центрима, као и они који станују у нелегалним и нехигијенским насељима и у неадекватним условима. Неке процене говоре да у нашој земљи има 800.000–900.000 људи који живе у условима који се, према типологији ETHOS, могу назвати бескућнишвом. Великом ризику од раста броја бескућника посебно доприноси чињеница да је седам

одсто популације испод апсолутне линије сиромаштва, а око 18 одсто у високом ризику од њега.

Такође, близу 200.000 породица стално трага за кровом над главом. Србија је, са 86.000 избеглица и око 210.000 расељених, земља с највише избеглих у Европи. Међу избеглицама чак две трећине нема свој стан. Осим тога, у већим градовима шире се подручја илегалног и нехигијенског становања. Само у Београду постоје 93 насеља без минимума хигијенских стандарда, у којима живи око 25.000 људи. Најчешћи разлози за повећање бескућништва у Србији су раст сиромаштва, останак без посла, приватизација становања, раст цена станова, задуживање, одузимање стана по основу хипотеке, повећање броја развода у старијем добу, итд.

Социјално-здравствена обележја бескућништва – Бескућници пате од широког спектра здравствених проблема. Живот без крова над главом даје контекст који је изузетно опасан по здравље – изложеност временским приликама, потхрањеност, неиспаваност, нехигијенски услови, стрес, отежан приступ службама здравствене заштите. Сви ови фактори узрокују више него три пута већу учесталост патолошких стања код бескућника у поређењу са укупном популацијом. Очекивана животна доб бескућника је готово 25 година мања од националног просека. Здравствени проблеми варирају у зависности од демографских и бихејвиоралних фактора. Бескућништво утиче на здравље на неколико начина (Haguey, 1999): бескућништво повећава изложеност лица инфективним и заразним болестима (нпр. туберкулоза); бескућништво изазива озбиљан стрес који може активирати генетске склоности ка болестима (нпр. хипертензија); дуг период потхрањености може изазвати нека хронична обољења (нпр. анемија и разне дегенеративне болести костију).

Код бескућника је знатно повећан ризик од болести у односу на општу популацију. Типични здравствени проблеми бескућника су: респираторне болести, болести костију и мускулатуре (нпр. артритис), епилепсија, проблеми са стопалима, отежан вид, кожна обољења, гангрена, дијабетес, болести дигестивног тракта, ТБЦ, недостатак сна, вашке, шуга, инфективне болести. Здравствени проблеми се усложњавају услед употребе алкохолних пића и дроге. Ризична понашања као што су интравенско узимање дрога, проституција и други видови промискуитета драстично повећавају ризик од ХИВ-инфекције и других сексуално преносивих болести.

Насиље је стална претња по здравље бескућника. Истраживањем у Торонту је утврђено да је 40% у популацији бескућника било нападнуто у току једне године и да је 21% жена било силовано. Код бескућника је веро-

ватноћа да ће бити убијени 9 пута већа него код опште популације (Stowe, 1993). Ненамерне повреде су водећи узрок морбидитета и морталитета, посебно међу мушкарцима бескућницима. Повреде су често последица пада или саобраћајних незгода. У САД просек живота вишегодишњих бескућника је око 44 године, а половина смртних случајева је последица насиља.

Стопе самоубиства међу бескућницима су далеко веће него у општој популацији. Код бескућника је 9 пута већа вероватноћа да ће починити самоубиство него у општој популацији (Kidd, Kral, 2002). Смрт настала услед временских непогода такође је веома честа код ове популације. Токм хладног времена повећава се ризик од хипотермије и смрзавања, а лети се повећава ризик од тешких опекотина од сунца и топлотног удара.

Презаступљеност менталних обољења међу бескућничком популацијом многи виде као последицу деинституционализације психијатријских болесника (Frankish, Hwang, Quantz, 2005). Ментални поремећаји могу бити фактор који доводи до бескућништва услед немогућности и недостатка воље појединца да очува властиту егзистенцију или услед деинституционализације која за последицу има повећавање броја ментално оболелих особа које су препуштене саме себи. Анксиозност, депресија, емоционални проблеми, као и тежа психопатска и социопатска стања, у већој мери су заступљени у овом делу становништва, него код популације која се не налази у стању бескућништва (Baron, 2004).

Супкултура бескућништва – Бескућништво прати посебан начин и стил живота и вредносни систем који има елементе супкултуре. Ова супкултура представља начин адаптације и реакције маргинализованих слојева на социјални и културни положај који имају (Lewis, 1959). Живот на улици ствара специфичну реалност која захтева изградњу различитих стратегија преживљавања, наспрот предвидљивости и доследности живота опште популације. Ову супкултуру карактеришу понашања и жаргон који одвајају припаднике ове културе од осталих чланова друштва.

Психолошка подршка коју припадници супкултуре пружају једни другима јесте оно што им помаже да лакше прихвате ситуацију у којој се налазе. Бескућништво представља понижавајуће искуство које за последицу има и губитак идентитета појединца или „гофмановски речено“ – умртвљавања сопства. Бескућници временом губе сва обележја претходног живота, немају адресу, лична документа, у установама су заведени кроз категорије, живе по унапред прописаним правилима и зависни су од институција.

Исти је случај и са бескућницима који бораве на улици. Углавном носе прљаву, поцепану одећу, живе по другачијим правилима. У оваквој

супкултури успехом се сматрају издржљивост упркос суровим условима. Све то утиче да се бескућници окрећу и ослањају једни на друге. Живот са себи сличнима олакшава им процес одбацивања старог и прихватања новог идентитета. У овој супкултури није редак случај постојања међусобног неслагања и нетрпељивости у борби за опстанак и преживљавање, па насиље постаје начин решавања конфликта. Супкултура може играти веома важну улогу у одржавању стања бескућништва.

Битне одлике ове супкултуре су такође и (Dejli, 2002): 1) живот у просторима као што су: паркови, алеје, шуме, напуштена возила (вагони), старе зграде, контејнери за складиштење, простори испод аутопутева, тунели подземне и надземне железнице, шахтови, итд.; 2) зависност од институционалне социјалне помоћи; 3) долазак до прихода путем прошње, привременог физичког рада, проституције, продаје рециклаже; 4) коришћење јавних установа или јавног превоза како би се склонили од хладноће; 5) честа злоупотреба алкохола; 6) размена ствари и хране са другим бескућницима; 7) трговина стварима, алкохолом, дрогом, сексом. Бескућништво прате и нехигијенска, дивља насеља која се различито називају (фавеле, гета, сламови, махале, картон city), али која имају сличне структуре становништва, социјалне позиције и проблеме и особен стил живота.

Бескућништво и друштвене девијације: узрочно-последичне везе – Бескућништво има јасне узрочно-последичне везе са многим друштвеним девијацијама. Овде ће се нагласити веза бескућништва са зависничким понашањима, криминалом и проституцијом.

(Зло)употреба психоактивних супстанци и бескућништво. Чест стереотип о бескућницима јесте о њиховом зависничком понашању. Чињеница јесте да је злоупотреба ПАС чешћа међу бескућницима него у општој популацији, али то не значи да су сви бескућници алкохоличари или зависници од дрога. Алкохолна пића, дрога и бескућништво могу се посматрати у узрочно-последичном односу. Конзумирање алкохола и дрога може бити и узрок и последица живота на улици (Ballintyne, 1999). Сама зависност може довести до тога да појединац поремети односе са породицом и пријатељима, остане без дома, изгуби посао и да се нађе на улици. Злоупотреба алкохола је чешћа код старијих, док је наркоманија чешћа код млађих бескућника (Glasser, Zywiak, 2003).

Донсон и сарадници (Jonhson et al., 1999) се такође позивају на аргумент о „узроку“ и „последници“, али они као оквир за дебату користе идеје „социјалне селекције“ и „социјалне адаптације“.

А. *Социјална селекција: (зло)употреба супстанци може да доведе до бескућништва.* Овај модел указује да проблем (зло)употребе ПАС представља директан пут до бескућништва. Истраживања показују да око две трећине бескућника наводи алкохол и/или дроге као главни разлог бескућништва (Glasser, Zywiak, 2003: 551). Бескућништво овде представља крајњу тачку у процесу социјалног и економског осиромашења појединца (Main, 1998).

Б. *Социјална адаптација: живот на улици повећава вероватноћу коришћења супстанци.* Полазна идеје јесте да се друштвено понашање људи најбоље може разумети увидом у друштвени контекст у коме се оно испољава. У том смислу, употреба супстанци је последица бескућништва која служи као начин адаптације на сурове услове живота на улици. Употреба дрога јавља се као средство „суочавања“ са несигурношћу, нестабилношћу и хаотичним условима који карактеришу њихов свакодневни живот или употреба дроге и алкохола јесте део интеграције у бескућничку супкултуру.

Малет, Розентал и Кејс (Mallet, Rosenthal, Keys, 2005), у студији која је обухватала 302 бескућника, установили су да су три четвртине бескућника имала проблем са дрогом и алкохолом и пре стања бескућништва. Са друге стране, студија коју је спровео Џонсон (Jonhson, 2006) и која је обухватала 103 бескућника говори у прилог социјалном моделу адаптације. У Џонсоновој студији скоро две трећине (66%) бескућника је развиле зависност након што су постали бескућници. Џонсон сматра да је употреба ПАС уобичајена „рекреативна“ активност и саставни део супкултуре бескућника.

Бескућништво и криминал. Бескућници су у великом ризику да буду и жртве и починиоци кривичних дела. Застарели, традиционални стереотипи бескућника као „прљавих лопова, скитница, пијанаца“ чине да их јавност етикетира као насилне. Бескућници, углавном, чине тзв. „ситуациона кривична дела“: крађе хране и одеће, џепарења на улици или у јавном превозу. Једна америчка студија налази да деликти против имовине чине 90% деликата за која су бескућници осуђени (Levinson, 2004).

Осим криминала који се чини у одржавању егзистенције, ремећења јавног реда и мира најчешће доводе бескућнике у сукоб са законом (Wardhaugh, 1996). У неким земљама бескућници су полицијски привођени због активности које обављају у јавном простору (нпр. спавање, прање гардеробе). На овај начин, контрола јавног простора, преко забране обављања непожељних акција у циљу заштите јавности и представљања града у „најбољем светлу“, доводи до криминализације бескућништва.

Истраживања показују да бескућници често намерно долазе у сукоб са законом. Наводи се да петина бескућника почини кривично дело, како би се склонили са улице и у притвору провели ноћ и добили храну (Levinson, 2004).

Бескућништво и проституција. Бескућници морају да поднесу бројне жртве како би преживели. Једна од могућих алтернатива преживљавања јесте и улазак у проституцију. Бескућнице се најчешће „окрећу“ проституцији како би обезбедиле егзистенцију. Овде се јавља посебан тип проституције који се зове „секс ради опстанка“.³ Резултати истраживања показују да једна од четири бескућнице ступа у нежељене сексуалне односе ради опстанка (Simons, Whitbeck, 1991). За разлику од „класичних“ проституки које су превасходно усмерене ка добијању новца, бескућнице у проституцији то чине у замену за храну, смештај или лекове (Levinson, 2004).

Касез и сарадници (Casez et al., 2007) су на узорку од 95 жена бескућника покушали да тестирају директне и индиректне моделе утицаја раног сексуалног злостављања на проституцију и виктимизацију. Резултати су потврдили да рано сексуално злостављање повећава вероватноћу за учешће у проституцији, без обзира на постојање других фактора, као што су бежање од куће, злоупотреба супстанци, као и других девијантних активности.

Бескућници, а нарочито жене и деца су „лака мета“ макро и криминалних група који их, под окриљем „бриге“, „налажења посла“ и „бољег живота“ често сексуално злоупотребљавају и подводе у проституцију. Проституција, без обзира да ли се о њој говори као о стратегији преживљавања или као о организованој проституцији од стране криминалних група, носи са собом бројне ризике и последице. Осим ризика од хапшења, бескућници укључени у проституцију изложени су и ризику од сексуално-преносивих болести и непланиране трудноће, употребе алкохола и дрога, психичког малтретирања, физичких повреда, итд.

Бескућништво младих – Посебно рањива подгрупа у популацији бескућника јесу млади. Млади бескућници се најчешће дефинишу као особе млађе од 18 година које спавају на улици или на другим местима која не пружају сигурну заштиту од временских непогода; то су особе чије

³ „Секс ради опстанка“ представља облик проституције, карактеристичан за људе који се налазе у неповољним животним околностима. „Секс ради опстанка“ типичан је за бескућнике и друге маргиналне групе, који, у крајњој нужди, продају своје тело зарад хране, места за спавање, лекова и других основних потреба.

је уобичајено ноћно пребивалиште у склоништима за једнократни и привремени смештај (Radford et al., 1989; Simons, Whitbeck, 1991; Frankish, Hwang, Quantz, 2005).

Млади који су у већем ризику да се нађу на улици су: деца жртве породичног насиља; деца из екстремно сиромашних домаћинстава; деца која живе у институцијама; деца ромских породица која живе у сламовима; деца миграната; деца која живе и раде на улици; млади који напуштају домски смештај без икакве породичне и институционалне подршке; млади зависни од ПАС. Поред ових фактора, бескућништво младих је у великој мери и последица распада породице (Mann, Sanders, 1994).

Најчешћи узрочни фактори који могу довести до бескућништва младих јесу: породичне свађе и раздори породица; сексуално или физичко злостављање у детињству или адолесценцији; преступничко, неприлагођено понашање и/или искуство из затвора; немогућност успостављања друштвених веза и односа; злоупотреба алкохола и дрога; искљученост из образовног система и одсуство квалификација; проблеми са менталним и физичким здрављем (Mayock, O'Sullivan, Corr, 2005).

Последњих година истраживања су усмерена ка идентификацији „специфичних“ догађаја или преломних тренутака (прекретница) који могу бити „окидач“ за бескућништво младих. Најчешћи „окидачи“ су: напуштање родитељског дома након свађе, излазак из затвора или васпитних установа, (зло)употреба алкохола и дрога, иселјење из изнајмљеног стана, распад породице (Embry et al., 2000).

Истраживања показују да, у поређењу са вршњацима, млади бескућници имају несразмерно веће учешће у криминалним активностима, укључујући имовинска кривична дела и ремећење јавног реда и мира (Newburn, Rock, 2005). У популацији младих бескућника је три пута већа шанса да ће користити марихуану, а осамнаест пута већа вероватноћа да ће користити кокаин, него млади који нису у ситуацији бескућништва (Jonson, Whitbeck, i Hojt, 2005; Molino, 2007). Они који су зависници од дроге користе различите стратегије за „финансирање“ зависности што обично води ка тежим облицима криминала (Fischer, 1992). Осим тога, млади бескућници имају 7 пута већу вероватноћу да ће умрети од сиде и 16 пута већу вероватноћу да ће бити заражени ХИВ-ом у односу на општу популацију (Radford, King, Warren, 1989).

Млади бескућници су и у великом ризику да буду жртве криминала, чак више него да буду починиоци кривичних дела. На пример, стопа силовања младих бескућника је два до три пута већа него у општој популацији младих (Simons, Whitbeck, 1991). Дечаци су, обично, жртве

радне експлоатације, принудне прошње, као принуде на вршење кривичних дела због психофизичког стања, док су девојчице, најчешће, жртве сексуалне експлоатације (Mallet, Roseenthal, Keys, 2005).

Закључак – Бескућништво је комплексна друштвена појава са обележјима социјалног проблема. Мишљење да је бескућништво индивидуални а не друштвени проблем делом објашњава и недостатак адекватне друштвене реакције. Друштвена реакција на проблем бескућништва се разликује од земље до земље, али се углавном креће између негирања постојања овог проблема, односно индиферентности и друштвене незаинтересованости, осећања страха, презира и одбацивања, па све до пружања помоћи кроз различите социјалне програме и престације (свратишта, народне кухиње и сл.).

Формална друштвена реакција на проблем бескућништва подразумева пружање помоћи бескућницима у циљу превазилажења таквог стања и поновне интеграције у друштво. Социјална подршка се може остварити путем формалног процеса, под окриљем невладиних, верских организација, министарстава или се може вршити на индивидуалној основи. Програми помоћи и подршке најчешће обухватају: мере привременог смештаја, прихватне станице, склоништа, добијање социјалног стана, бесплатне оброке, психолошку подршку, обуку за рад, дошколовање и преквалификацију у циљу лакшег проналажења посла, итд. Како би се побољшао положај бескућника неопходно је радити на њиховој (ре)интеграцији у друштво.

До поновне интеграције у друштво може доћи развијањем система помоћи и подршке целокупног друштва, развијањем стратегија за унапређење услова живота бескућника и координисаним деловањем релевантних институција, пре свега установа социјалне заштите и организација грађанских друштава. Велику важност у подручју социјалног укључивања бескућника последњих година има и цивилно друштво, чије су организације у подручју социјалне заштите усмерене на пружање подршке лицима која се налазе у неповољном положају. Њихово је деловање првенствено усмерено ка пружању психосоцијалне помоћи и социјалних услуга у заједници са циљем што успешније интеграције, односно побољшања квалитета живота бескућника.

Постојећа понуда помоћи бескућницима свакако се не треба занемарити, али ова понуда је углавном недовољна и неадекватна, на шта указује и све већи број бескућника. Интегрисане стратегије на регионалном или националном нивоу могу обезбедити добре и ефикасне оквире за

квалитетну промоцију и превенцију бескућништва. Како би се развили квалитетни програми помоћи и подршке лицима која живе на улици, неопходно је следеће:

- бескућништво мора бити препознато као друштвени проблем;
- постојање мерљивих циљева и усвајање дефиниције бескућника као јасних оквира за пружаоце услуга;
- темељно истраживање етиологије и феноменологије овог проблема;
- прецизна методологија развијена за мерење постигнутих резултата и успеха;
- правни и политички инструменти који подржавају све активности;
- интердисциплинарни приступ проблему бескућништва и широка укљученост различитих институционално одговорних актера.

Литература

- Ballintyne, S. (1999), *Unsafe Streets: Street homelessness and crime*, London: Institute for Public Policy Research.
- Baron, J. (2005), Homelessness as a Property Problem, *Urban Lawyer*, 36, 273–288.
- Casey, Rionach, Goudie, Rosalind & Reeve, Kesia (2007), Resistance and Identity: Homeless Women's use of Public Spaces in England, ENHR Conference Paper, Workshop 6, Rotterdam.
- Chamberlain, C. (1999), *Counting the Homeless: Implications for Policy Development*, Australian Bureau of Statistics, Canberra.
- DiNitto, D. M. (1995), *Social welfare Politics and public policy*, Boston: Allyn and Bacon.
- Dejli, Dž. (2002), Beskućništvo i ulica: Opservacije iz Britanije, Kanade i SAD. У: *Призори улице – Планирање, идентитет и контрола у јавном простору*, Београд: КЛИО, 157–181.
- Embry, L. E., Vander Stoep, A., Evens, C., Ryan, K. D., Pollock, A. (2000), Risk factors for homelessness in adolescents released from psychiatric residential treatment, *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39, 1293–1299.
- Fischer, P. J. (1992), Criminal behaviour and victimization among homeless people. In: R. I. Janiel (ed.) *Homelessness, A Prevention-Oriented Approach*, Baltimor, 59–67.

- Frankish, C. J., Hwang, S. W., Quantz, D. (2005), Homelessness and Health in Canada: Research lessons and priorities, *Journal of Public Health*, 31, 23–29.
- Glasser, I., Zywiak, W.H. (2003), Homelessness and substance misuse: A tale of two cities, *Substance Use and Misuse*, 38(3–6), 551–576.
- Harvey, B. (1999), The problem of homelessness: a European perspective. In: S. Hutson, D. Clapham (Ed.), *Homelessness: Public Policies and Private Troubles*, London: Cassell, 35–42.
- Johnson, G., Chamberlain, C. (2008), Homelessness and Substance Abuse: Which Comes First?, *Australian Social Work*, 61(4), 342–356.
- Кецмановић, Д. (2002), О психијатризацији. У: Д. Кецмановић, *Индивидуални и друштвени поремећај*, стр. 55–60, Ниш: Просвета.
- Kidd, S. A., Kral, M. J. (2002), Suicide and prostitution among street youth: a qualitative analysis, *Journal of the Adolescence*, 37, 45–52.
- Koegel, P., Burnam, M., Baumohl, J. (1996), The causes of homelessness. In: J. Baumohl (ed) *Homelessness in America*, Phoenix: Oryx Press, 109–122
- Levinson, D. (2004), *Encyclopedia of Homelessness*, California: Sage Publications.
- Lewis, O. (1959), *The Culture of poverty-The Children of Sanchez*, New York: Random House, 60–72.
- Main, T. (1998), How to Think About Homelessness: Balancing Structural and Individual Causes, *Journal of Social Distress and the Homeless*, 7(1), 41–54.
- Mallet, S., Roseenthal, D., Keys, D. (2005), Young People, Drug Use and Family Conflict: Pathways into homelessness, *Journal of Adolescence*, 28(2), 185–199.
- Mann, B. J., Sanders, S. (1994), Child dissociation and the family context, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22, 373–388.
- Marpsat, M. (2005), The Problem of definitions: points of similarity and difference, CUHP conference paper, Brussels.
- Mayock, P., O’Sullivan, E., Corr, M. L. (2005), Young People’s Pathways Through Homelessness. In: *Homeless in Europe: Changing Faces – Homelessness Among Children, Families and Young People*, Brussels: FEANTSA, EU, 4.
- Милосављевић, М. (2003), *Девујауције и друштво*, Београд: Драганић.
- Molino, A. (2007), Characteristics of Help-Seeking Street Youth and Non-Street Youth. National Symposium on Homelessness Research
- Newburn, T., Rock, P. (2005), *Living in Fear: Violence and Victimization in the Lives of Single Homeless People*, Crisis, London.
- Radford, J. L., King, A., Warren, W. K. (1989), *Street Youth and AIDS*, Kingston: Queen’s University.
- Ravenhill, M. (2008), *The Culture of Homelessness*, Ashgate, Aldershot.

- Simons, R. L., Whitbeck, L. B. (1991), Sexual abuse as a precursor to prostitution and victimization among adolescent and adult homeless women, *Journal of Family Issues* 12, 361–379.
- Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Bales, A. (1989), Life on the streets: Victimization and psychological distress among the adalthomeless, *Journal of Interpersonal Violence*, 4, 482–501.
- Smith, J. (1999), Gender and homelessness In: S. Hutson, D. Clapham (Ed.), *Homelessness: Public Policies and Private Troubles*, London: Cassell, 67–74.
- Vexliard, A. (1957), *Introduction A La Sociologie Du Vagabodege. Marcel Riviere et cie.* Paris.
- Wardhaugh, J. (1996), Homeless in Chinatown: Deviance and Social Control in Cardboard City, *Sociology*, 30 (4), 701–716.
- Живаљевић, Д. (2010), *Карактеристике скитње и просјачења у Београду*, Магистарска теза, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду.
- Коришћени интернет сајтови:
<http://www.homeless.org.au/glossary.htm>. преузето 5.10.2012.
<http://www.feantsa.org/code/EN/pg.asp?Page=484> преузето 7.10.2012.
<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=28086>, преузето 1.11.2012.

PHENOMENOLOGY OF HOMELESSNESS IN THE CONTEMPORARY SOCIETY

By Aleksandar JUGOVIC, Milica LUKOVIC

ABSTRACT

The aim of the paper is the analysis of the key etiological and phenomenological characteristics of homelessness. Homelessness is a growing contemporary social problem, and its comprehension varies between different societies. The existence of various homelessness definitions has caused forming different typologies. Analyzed socially-demographical characteristics have shown that homelessness affects many people, regardless of gender and age, and is caused by various life events. Homelessness is accompanied by a particular lifestyle and value system that contains elements of subculture. As the most severe case

of poorness and social exclusion, homelessness represents a rich ground for development of the various types of behavioral disorders. Temptations and risks of living on the street, incapability of satisfying existential problems in a socially acceptable and legitimate way – these are only some of the reasons why homeless people do certain deviant actions. Without researches and factual strongholds it is impossible to create valid social policy, prevention and intervention related to the problem of homelessness.

Key words: homelessness, social exclusion, subculture, social deviations.